

ВІДЧУЖЕННЯ — філософсько-соціологічна та соціально-психологічна категорія, що означає такі відносини між суб'єктом та певною його функцією, які виникають унаслідок втрати їхньої початкової єдності; процес розриву початкової єдності суб'єкта та об'єкта; характеристику життєвої ситуації індивіда чи соціальної групи, зумовленої перетворенням життєвого процесу на незалежну силу, що є над людиною. Відносини В. призводять до примітивізації самого суб'єкта (індивіда чи групи) та до перетворення, переродження, виродження природи відчуж. функції. До 17 ст. термін «В.» використовувався для характеристики відносин власності (напр., В. власності однієї особи на користь іншої). Від 17 ст. значення поняття «В.» пов'язується із громад. правами та незалежністю. Дж. Локк використовував термін «В.», розглядаючи необхідність В. деяких прав і повноважень як обов'язк. умови існування легітим. політ. соціуму. У такому розумінні це поняття стало основою теорії сусп. угоди, де в якості В. виступає процес деіндивідуалізації соц. стосунків, пов'яз. із передачею прав особистості державі. За Ж.-Ж. Руссо, В. — невід'ємна частина розвинутого суспільства, де правові системи — морал.-реліг., політ., екон. — позбавляють особу можливості визначення міри влас. свободи. У цих умовах людина відмежована від влас. моралі. Цей факт спонукає до дій, спрямов. на перебудову суспільства на засадах розширення самостійності. В. — одна з гол. категорій у філософії Г. Гегеля; це зовн. вияв абсолют. розуму в природі та історії, а також опредмечення, інституалізація сутніс. сил людини. Гегелів. визначення В. стало основою філос. трактувань цього явища. Л. Фойєрбах запропонував соц.-антропол. концепцію В., вбачаючи його сутність у контролі над людиною її влас. реліг. уявлень. В. у марксизмі — процес перетворення діяльності людей та її результатів у самостійну, чужу і пануючу над ними силу у класово-антагоніст. формаціях. Породжується В. стихій. соц.-антагоніст. поділом праці і пов'язане з приват. власністю на засоби виробництва. Основу всіх видів В. марксизм вбачає у В. праці, яке виявляється в тому, що внаслідок стихій. поділу праці та соц.-клас. розшарування певний вид і спосіб діяльності не обирається людиною вільно, а нав'язується їй зовн. обставинами; ця праця руйнує творчі сили працівника, який у капіталіст. виробництві потрапляє в цілковиту залежність від експлуататора. У марксизмі В. трактується як антропол. характеристика: як В. від людини її люд. сусп. сутності та природи, оскільки саме праця у марксизмі виступає основою і способом буття сусп. людини, а продуктом праці є олюднена природа. В. антагоніст. формаціях стосунки між людьми опосередковуються товарно-грош.

відносинами. У капіталіст. суспільстві людина зводиться до рівня знеосібленого представника свого товару. У класово-антагоніст. суспільстві, за К. Марксом, людина залежна від стихії товар. ринку, некеров. ходу істор. розвитку, бюрократ. соц. інститутів. В. у сфері духов. культури виявляє себе у створенні хибної сусп. свідомості (напр., релігії). За марксист. теорією, В. властиве лише класово-антагоніст. формаціям і є історично минулим на шляху рев. перебудови суспільства на комуніст. засадах. Гуманіст. філос. думка 20 ст., відмовившись від марксист. політ. радикалізму, аналізує найважливіші форми В., притаманні сучас. суспільству. На увагу заслуговують форми В., суб'єктом яких є людина, яка втратила частину своїх сутніс. характеристик, власне єство, люд. подоби. Гол. ознаки В. у світосприйнятті сучас. людини — відчуття безсилля, непідконтрольності влас. долі зусиллям індивіда та її залежності від зовн. обставин; відчуття абсурдності існування у світі, неможливості рац. діяльності та отримання очікуваних результатів; сприйняття довколиш. світу як такого, у якому зруйновано люд. взаємозв'язки, соц. норми взаємодії, порушувана інституаліз. культура, не визнається панівна система цінностей; відчуття самотності, «виключеності» людини із соціуму; відчуття втрати індивідом свого справжнього «я», руйнація автентичності особистості — самовідчуження. Е. Дюркгайм протиставляє сучасне пром. суспільство традиційному, де існувало відчуття спільності, втрачене сучас. суспільствами з їхніми культами індивідуалізму, зростанням дезінтеграції. Е. Дюркгайм розробив концепцію, яка пояснює феномен В. через розвиток індустріалізації. За О. Шпенглером, В. зростає відповідно до перетворень культури на цивілізацію. Цивілізація ж характеризується пануванням бездуш. інтелекту, безособистіс. механізмами соц. зв'язку, руйнацією творчих основ особистості. Подібні процеси описав М. Вебер, приділяючи особл. увагу формалізації соц. організації, її бюрократизації, знеособленню людини, втраті індивід. свободи. Г. Зіммель аналізував тенденцію інтелектуалізації сусп. життя та В. індивіда від соціокультур. утворень, перехід особистості в раціон. «одновимірність». В остан. працях Г. Зіммель розглядав В. як результат вічної суперечності між твор. аспектами життя та застиглими, об'єктивованими формами культури (вчення про трагедію творчості). Для сучас. антисциєнтист. напрямів філософії (напр., екзистенціалізму) В. — процес перетворення техніки на самоств. силу, що існує за влас. законами. К. Ясперс вважав, що тех. В. стало центральним, оскільки саме техніка переповнює предметне буття людини. Амер. екзистенціалізм до джерела В. додає рац. філософію,

особливо логіч. позитивізм. Такі теорії ґрунтуються на твердженні, що сприйняття настанов раціоналізму, концепцій об'єктив. істини змушує людину жити не за суб'єктив. нормами життя, а за законами наук. картини світу. Зняття таких форм В., відповідно до зазнач. теорій, можливе за умови переорієнтації людини на особистісне світосприйняття та адекват. йому спосіб життя. На відміну від такого вирішення проблеми, К. Ясперс вбачав шляхи подолання В. у розвитку комунікації, в індивід. та інтим. спілкуванні, самовихованні здатності до дискусії, у протистоянні виявам фанатизму. Ж.-П. Сартр стверджував, що свобода людини та фундам. конфліктність міжособ. стосунків, антитеза твор. індивід. практики та безликого, інерт. соц. буття породжують В. М. Гайдеґґер трактував В. як форму існування людини у знеособл. світі повсякденності, яка проявляється у виконанні індивідом соц. ролей, у підкоренні його соц. нормам поведінки, мислення, мовлення. Фройдомарксизм шукає причини В. і самовідчуження людини у міжособистіс. відношеннях, соц.-психол. явищах. Е. Фромм розглядав В. як деперсоналізацію особистості, а шляхи подолання цього явища окреслив домінуванням «бути» над «мати», життєтворчості над привласненням і руйнуванням. Франкфурт. школа вбачає причину В. у суспільстві в домінуванні інструм. раціональності, що перетворилася на ідеологію панування людини як над влас. еством, так і над іншою людиною. Засобом подолання В. прихильники цієї школи вважають поширення у суспільстві світогляду, базованого на крит. мисленні, яке здатне викрити форми хибної свідомості. Г. Маркузе зробив концепцію «одновимір. людини», нездат. до крит.

осмислення дійсності та рев. боротьби за її перетворення. Г. Арендт стверджувала, що зростання В. людини пов'яз. із позбавленням її приват. власності. Саме завдяки приват. власності можливе забезпечення соціалізації людини, приват. життя. Прихильники альтернатив. соціології та ідеології відзначають, що відбувається підміна гуманіст. культури її ерзацформами — мас. та елітар. культурою, за допомогою ЗМІ створюються идеол. штампи та стереотипи мислення, нав'язується культ фальш. духов. цінностей, процвітає конформізм. У філос.-соц. літературі висвітлюється питання про В. постколоніал. народів від здобутків світ. цивілізації та про В. належних до тієї чи ін. нації індивідів та соц. груп від нац. цінностей. Сучасна світ. ситуація посилює позиції тих, хто вважає В. довічних супутником людини. Долаючи його певні форми, людина своєю діяльністю створює умови для виникнення нових форм влас. несвободи. Повне подолання В. більшість філос., соц. та психол. теорій вважають неможливим.

Рекомендована література

1. Реконструкція світоглядних парадигм. Нові тенденції в західній філософії. К., 1995;
2. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто / Пер. с франц. Москва, 2000;
3. Канетті Е. Маса і влада / Пер. з нім. К., 2001;
4. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з нім. К., 2002;
5. Філософія сьогодні. К., 2003.

І. М. Грабовська, С. І. Грабовський

Бібліографічний опис:

Відчуження / І. М. Грабовська, С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-34424>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).